

PRÍČINY ROZPADU JUHOSLÁVIE

THE REASONS OF DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

IVAN MAJCHÚT, TATIANA VAŠŠOVÁ

ABSTRACT: *Conflicts have been part of the existence of man and human society since its inception and we have encountered them throughout human history. Factors that influence the emergence of conflicts are different, but in countries with a diverse ethnic structure, the risk of armed conflict is significantly higher. The bloody conflict in the former Yugoslavia, which erupted in the early 1990s, is a complex problem that we are trying to analyze as comprehensively as possible in this article. The aim of the article is to describe the individual factors of ethnic tension and to point out their influence on the disintegration of the former Yugoslavia.*

KEYWORDS: *Yugoslavia. Conflict Factors. Disintegration.*

ÚVOD

Prvopočiatky Juhoslávie môžeme vidieť v roku 1918, keď v západnej časti Balkánskeho polostrova vzniklo Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, v ktorom sa mocensky presadili najmä Srbi. Neskôr v roku 1929, po vládnej kríze a otvorených nezhodách medzi jednotlivými národnosťami, sa tento štátny útvar premenoval na Kráľovstvo Juhoslávie (Michela, 2003). Po „vynútenej prestávke“ počas 2. svetovej vojny vznikol v roku 1943 (aj keď fakticky až v roku 1945) v uvedenom priestore nový štátny útvar s názvom Juhoslávia. Jej pôvodný dlhý tvar názvu krajiny Demokratická federatívna Juhoslávia sa postupne zmenil na Juhoslovanská federatívna ľudová republika a následne na Juhoslovanská socialistická federatívna republika. Aj napriek etnickej a náboženskej rôznorodosti, ktorá bola pre tento región typická už od nepamäti, sa v určitých obdobiach podarilo na tomto území dosiahnuť na prvý pohľad nemožnú jednotu. Súdržnosť obyvateľov bola vo veľkej miere založená na kulte osobnosti, či už išlo o kráľa Alexandra v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, alebo o Josipa Broza Tita v bývalej Juhoslávii.

Už pri jej samotnom vzniku stáli na prvom mieste mocensko-politické záujmy, a nie slobodná vôľa obyvateľov juhoslovanského priestoru vytvoriť spoločný štát. Juhoslávia vznikla počas zložitej geopolitickej situácie, kedy vonkajšie ohrozenie prevýšilo potrebu dohody o spolužití jednotlivých národov. „Už okolností, za ktorých nový štát vznikol, možno hodnotiť ako osudové a u pozorovateľa – historika môžu vyvolávať i neblahé predtuchy budúcnosti“ (Weihntman, 1996, s.285).

Postupný, aj keď pomerne rýchly, rozpad Juhoslávie v 90. rokoch minulého storočia bol sprevádzaný veľmi drastickými krízami, ktoré boli v Európe po 2. svetovej vojne nevídané. Juhoslovanská federálna vláda sa po smrti Josipa Broza Tita ocitla vo veľmi zložitej situácii. Ukázalo sa, že pre jednotlivé členské republiky bude spoločný dialóg takmer nedosiahnuteľným cieľom. Vznikali zásadné nezhody v otázkach ako krajinu administratívne organizovať, ako ju spravovať a akú ústavnú formu má krajina mať. Narastajúce sociálne napätie, národnostné a ekonomické rozdiely medzi republikami stále viac podnecovali separatistické tendencie jej jednotlivých častí a ich politickí predstavitelia začali nacionalizmus využívať ako strategický nástroj na dosahovanie svojich cieľov. V tomto období už asi nikto nepochyboval o tom, že Juhoslávia sa blíži k nevyhnutnému rozpadu.

1. FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE VZNIK KONFLIKTOV V MULTINETNICKÝCH ŠTÁTOCH

Vznik ozbrojeného konfliktu môže byť podnietený existenciou rôznych kategórií faktorov. Ištók (2005) medzi ne radí prírodné podmienky, kultúrne zlomy, ekonomickú, etnickú a konfesijnú štruktúru ale aj politický systém v krajine. Etnické, náboženské či ekonomické rozdiely medzi jednotlivými časťami krajiny v rámci jedného štátneho celku sú nepochybne potenciálnym spúšťačom konfliktu.

Cornell (2002) v podstate rozlišuje dve kategórie faktorov etnického napätia a to tzv. background faktory a katalyzačné faktory. Podľa neho tzv. background faktory majú schopnosť dlhodobo udržiavať vysoký stupeň medzietnického napätia, avšak sami o sebe nie sú spúšťačom otvoreného konfliktu. Až tzv. katalyzačné faktory sú v prípade vysokej koncentrácie tzv. background faktorov schopné vyvolať medzietnické násilie a otvorený konflikt. V tomto ponímaní môžeme do prvej kategórie faktorov zaradiť veľké kultúrne rozdiely, ktoré zahŕňajú napríklad rozdielny jazyk a náboženstvo ako aj existenciu predchádzajúceho konfliktu či hornatý a zalesnený terén, ktorý je ideálny na vedenie partizánskej vojny. Do druhej kategórie by sme mohli zaradiť politickú transformáciu, odňatie autonómie, radikálneho vodcu na čele krajiny, vonkajšiu ekonomickú, vojenskú či diplomatickú podporu alebo prístup k zbraniam.

Vojny medzi etnickými skupinami či náboženskými spoločenstvami sú častým javom v každom období dejín, pričom ich korene treba hľadať v otázke identity. Tieto vojny majú často veľmi osobitý charakter a nezriedka sú krvavé a zákerné práve kvôli zásadnej otázke identity. Veľakrát majú zdĺhavý priebeh a aj keď môžu byť prerušené prímeriami alebo dohodami, ani tie zväčša netrvajú dlho a konflikt zvykne vzplanúť nanovo. Na druhej strane, ak v občianskej vojne o identitu dosiahne jedna strana rozhodné víťazstvo, iba sa tak zvyšuje pravdepodobnosť, že dôjde ku genocíde (Huntington, 1972). Tieto konflikty sú vo veľkej miere bojom o nadvládu nad obyvateľstvom, ešte častejšie v nich však ide o kontrolu nad územím. Cieľom účastníkov je dobyť určité územie a zbaviť ho „tých druhých“, a to vyhnáním, vyvraždením alebo tzv. „etnickou čístkou“. Takéto konflikty bývajú nesmierne násilné – obe strany masakrujú, znásilňujú, mučia a často využívajú aj terorizmus (Huntington, 2001).

Ivančík (2012) vníma bezpečnosť z viacerých základných hľadísk – bezpečnosť individuálna, bezpečnosť vnútroštátnych skupín, bezpečnosť štátu, bezpečnosť regionálnych zoskupení, bezpečnosť medzinárodného prostredia. V prípade konfliktu medzi etnikami v rámci multietnického štátu je samozrejme vnímanie bezpečnosti vnútroštátnej (rozumie sa etnickej) skupiny jej príslušníkmi povyšované nad bezpečnosť štátu v ktorom žijú.

Vypuknutie etnického konfliktu je vyvolané nie jednou, ale súbehom viacerých príčin, ktoré sa odrážajú v systéme národnostných a etnických vzťahov (Šmíd – Vaďura, 2007). Etnicita sama osebe nie je príčinou násilných konfliktov, ktoré zaznamenávame najmä v priebehu druhej polovice 20. storočia. Tieto konflikty nie sú priamo zapríčinené medziskupinovými rozdielmi, pretože väčšina etnických skupín sleduje svoje vlastné záujmy mierovou cestou. Niektorí vedci ale vysvetľujú dôvody etnických konfliktov v súvislosti so zánikom autoritárskeho režimu vládnutia.

Huntington (2001) považuje náboženstvo za základnú určujúcu charakteristiku civilizácie. Zatiaľ čo vojny medzi komunitami môžu vypuknúť medzi etnickými, rasovými či jazykovými skupinami, vojny na civilizačných zlomoch sa podľa neho takmer vždy odohrávajú medzi ľuďmi vyznávajúcimi iné náboženstvo. Je možné si myslieť, že uvedený faktor nie je tak dôležitý. Argumentom by mohlo byť zdieľanie etnicity a jazyka či zmiešané manželstvá, ako tomu bolo aj v prípade pravoslávnych Srbov a moslimských Bosniakov v Bosne a Hercegovine. Tisícročia ľudských dejín sú však dôkazom toho, že náboženstvo nemožno považovať za „malý rozdiel“, práve naopak – je azda tým najväčším, ktorý môže medzi ľuďmi existovať.

Existencia náboženských rozdielov zvyšuje pravdepodobnosť výskytu a intenzitu konfliktov. Čím je krajina po náboženskej stránke diverzifikovanejšia, tým majú náboženské konflikty tendenciu byť násilnejšie. Ak v prípade etnických konfliktov zohráva úlohu aj náboženská otázka, zvyšuje sa nebezpečenstvo politickej, ekonomickej či kultúrnej diskriminácie. V prípade, že sa v etnickom konflikte vyskytujú i náboženské spory, zvyšuje sa pravdepodobnosť nepokojov. V prípade krajín, kde otázka náboženstva zohráva v spoločnosti významnú úlohu, možno v politickej diskusii očakávať, že náboženské problémy budú artikulované intenzívnejšie ako iné. Práve viera v rozdielnych bohov teda zvyšuje frekvenciu, intenzitu a násilnosť aj konfliktov na zlomových líniách (Huntington, 2001).

Príčiny konfliktov sú vo veľkej miere historickej povahy. V minulosti dochádzalo na zlomových líniách, resp. na civilizačných zlomoch, k občasným konfliktom a spomienky na toto násilie často pretrvávajú až do súčasnosti. Ani samotné dejiny týchto vojen však nedokážu vysvetliť, prečo k vlne násilia

dochádza opäť práve na konci dvadsiateho storočia, keď dovtedy dokázali vedľa seba žiť v mieri či už Srbi, Chorváti a Bosniaci v Juhoslávii, alebo hinduisti a moslimovia v Indii. V mieri žilo tiež mnoho etnických a náboženských skupín v Sovietskom zväze.

Znamená to, že do hry vstupujú aj ďalšie faktory. Jedným z nich je aj zmena demografickej rovnováhy. Početný rast jednej skupiny vyvoláva politický, spoločenský ale aj ekonomický tlak na ostatné skupiny. Omnoho dôležitejšie je však to, že vyvoláva vojenský tlak na skupiny, ktoré sú demograficky menej dynamické (Huntington, 2001). Ani demografia nám však neposkytuje dostatočné vysvetlenie pre vznik niektorých medzietnických konfliktov.

Po skončení studenej vojny vyvolal pád komunistického režimu vo viacerých krajinách (napr. aj v Juhoslávii, ale aj v Sovietskom zväze) vlnu etnických a civilizačných konfliktov. Ľudia už nemohli svoju identitu definovať prostredníctvom komunizmu a k slovu sa čoraz viac dostávali nacionalistické tendencie. Navyše protichodné predstavy o usporiadaní juhoslovanského štátu napokon vyústili do postupných vyhlásení o nezávislosti jednotlivých štátov. Objektom mnohých konfliktov sa tak často stáva aj politický systém v krajine a tiež politický status sociálnych skupín (ich pozícia vo vzťahu k štátnej moci; buď majú možnosť ovplyvňovať chod vlády, alebo nie) i politické hodnoty (ľudské práva, občianske slobody, atď.). Nástrojom na presadzovanie politickej moci, a do určitej miery aj objektom konfliktu, býva často spôsob presadzovania politických cieľov aj proti vôli oponentov z radov politickej opozície (Kazanský – Ivančík, 2015).

V mnohých prípadoch môže byť zdrojom vzájomnej nevráživosti práve politika. Významným faktorom pri konfliktoch, ktoré majú politický charakter je ovplyvňovanie a formovanie verejnej mienky a získavanie spojencov aj prostredníctvom masmédií. Za pôvodcu ozbrojeného konfliktu sa často zvyknú označovať politické elity. Pri eskalácii napätia kľúčovú úlohu zohrávajú médiá, ktoré vedia výraznou mierou prispieť k ovplyvňovaniu záujmových skupín obyvateľstva. Prostredníctvom nich je možné vlastné etnikum opisovať pozitívne či neutrálne, zatiaľ čo potenciálne konkurenčné etnikum vykresľovať v negatívnom svetle.

Ďalším dôležitým faktorom, ktorý prispieva k nárastu napätia medzi jednotlivými časťami postihnutej krajiny sú ich ekonomické rozdiely. Práve ekonomické príčiny majú vo svete neraz za následok vznik ozbrojených konfliktov, či už ide o snahu dosiahnuť silný ekonomický vplyv, alebo posilnenie vlastnej ekonomickej situácie na úkor iného štátu. V multietnickom štáte (akým bola aj Juhoslávia) sa môžu výrazne prejavovať ekonomické rozdiely medzi regiónmi, čoho následkom je postupné narastanie napätia.

Mnoho politológov sa o koncepte etnickej vojny vyjadruje ako o mýte, pretože tvrdia, že koreňové príčiny etnických konfliktov nezahŕňajú etnicitu, sú skôr inštitucionálnej povahy a najdôležitejšiu úlohu zohrávajú politické a ekonomické faktory. Podľa nich je samotný pojem etnickej vojny zavádzajúci, pretože vedie k záveru, že isté skupiny jedincov sú odsúdené bojovať medzi sebou, i keď v skutočnosti vojny medzi nimi sú výsledkom politických rozhodnutí (Kazanský – Ivančík, 2015).

2. DEZINTEGRAČNÉ FAKTORY JUHOSLÁVIE

Zjednodušovať príčiny rozpadu Juhoslávie iba na etnické a náboženské faktory by bolo vskutku krátkozraké. Nieкто by mohol zjednodušiť nazeranie na situáciu v regióne západného Balkánu ako na konflikt medzi Srbmi a Chorvátmi, prípadne v kombinácii s Bosniakmi či Albáncami, alebo ako na konflikt medzi pravoslávny a katolíckym, prípadne moslimským obyvateľstvom. Vyššie uvedené faktory však naznačujú, že by sme sa na konflikty, ktoré na mnohých miestach krajiny prerástli do ozbrojeného násillia, mohli pozerat' oveľa komplexnejšie.

Bývalá Juhoslávia bola skutočne multietnickým štátom a faktory ovplyvňujúce vznik konfliktov v takýchto štátoch tu mali svoje špecifiká. Tie sa prejavovali nielen v etnickej a náboženskej štruktúre obyvateľstva či v narušení demografickej rovnováhy. Svoju rolu vo vyhrotení situácie zohral aj konfliktný faktor politického systému a administratívneho členenia Juhoslávie a v neposlednom rade to boli ekonomické rozdiely v jednotlivých častiach krajiny.

2.1 Etnická a náboženská štruktúra

Juhoslávia vznikla ako multietnický štát s veľmi pestrou etnickou a náboženskou štruktúrou obyvateľstva, pričom jej mnohé teritória boli etnicky a nábožensky premiešané. Pri posudzovaní štruktúry obyvateľstva sa mnoho krát môžeme dostávať do dilemy či viac zohľadňovať etnickú a či náboženskú stránku veci. Zložitý stáročný historický vývoj sformoval nezvyklý variant etnickej štruktúry obyvateľstva tejto krajiny. Napríklad relatívne homogénnou oblasťou síce bolo Slovinsko, ale naopak extrémne heterogénnou bola Bosna a Hercegovina. Vymedziť presné etnické hranice bez toho, aby bolo narušené teritórium iného etnika, bolo takmer nemožné. Ďalším podstatným faktorom, ktorý v minulosti ovplyvnil vývoj udalostí na území Juhoslávie bola náboženská rôznorodosť, ktorá tu mala ešte väčší význam ako etnické rozdiely. Náboženstvo v jednotlivých častiach bývalej Juhoslávie nebolo len záležitosťou viery, ale tiež prostriedkom na sebaurčenie jednotlivých národov.

Príčiny kultúrnych a náboženských rozdielov v priestore západného Balkánu je potrebné hľadať v dávnej histórii. Rozdelenie Rímskej ríše v roku 395 na Západorímsku a Východorímsku (neskôr tzv. Byzantskú) ríšu postihlo aj zmienený región. Tým sa jeho východná časť ďalej vyvíjala v pravoslávnej a západná časť v latinskej európskej kultúre. Situáciu navyše skomplikovala osmanská expanzia do Európy na prelome 14. a 15. storočia a s tým spojená islamizácia časti slovanského obyvateľstva na Balkáne.

Dôležitou udalosťou, ktorá ovplyvnila celý región západného Balkánu bola Bitka na Kosovom poli, ktorá sa odohrala v roku 1389, a v ktorej Osmanskí Turci porazili Srbské cárstvo. Nakoľko Srbsko považovalo Kosovo za kolísku svojej štátnosti, táto porážka mala dosah na celý región ešte mnoho rokov po skončení bitky. Keď Kosovo prešlo pod správu Osmanskej ríše, výrazná časť srbského pravoslávneho obyvateľstva, či už z mestského alebo z vidieckeho prostredia, sa spolu s ďalšími nemuslimskými etnickými skupinami stala najnižšou vrstvou spadajúcou pod osmanskú administratívu (Melichárek, 2012).

Dalo by sa povedať, že obyvateľstvo Juhoslávie tvorili hlavne Srbi, Chorváti, Bosniaci, Slovinci, Albánci, Macedónci a Čiernohorci. Častou dilemou sa stávalo označovanie obyvateľov Macedónska a Čiernej Hory. Niektorí Srbi ich totiž nepovažovali za samostatné etniká, ale za súčasť príslušníkov srbského národa. Rozpory vznikali aj v označovaní obyvateľov Kosova, ktorí sa označovali ako Albánci, alebo kosovskí Albánci (niekedy Kosovčania). Ešte zložitejšia situácia nastávala pri označovaní moslimského obyvateľstva v Bosne a Hercegovine a regióne Sandžak (dnes na pomedzí Srbska a Čiernej Hory). V druhej polovici 20. storočia bola v Juhoslávii uznaná moslimská národnosť, pričom v 90. rokoch sa začal presadzovať pojem Bosniaci aby názov etnika a vierovyznanie neboli rovnaké (Smejkalová, 2007).

V Juhoslávii bola národnosť priamo previazaná s náboženstvom – byť Srbom bolo neoddeliteľné od toho byť pravoslávny, byť Chorvátom zasa znamenalo byť príslušníkom rímskokatolíckej cirkvi. Slovinci boli z prevažnej časti katolíci, Čiernohorci a Macedónci boli pravoslávni a Bosna a Hercegovina bola zmiešaná (Keys, 1991). Najpočetnejšie zastúpenie v krajine však mali Srbi (pravoslávne vierovyznanie) a Chorváti (rímskokatolícke vierovyznanie). Vzťah medzi týmito dvomi etnikami a náboženstvami sa odrážal v celkovom vzťahu medzi chorvátskym a srbským obyvateľstvom, ktoré medzi sebou neustále súperilo o nadvládu v Juhoslávii. Navyše tu malo výrazné zastúpenie aj obyvateľstvo s moslimským vierovyznaním či už to boli Bosniaci či kosovskí Albánci. Jedná sa o islam, ktorého konflikt s kresťanstvom je z hľadiska trvania azda najstarším v histórii náboženských konfliktov. Vzťahy medzi islamom a kresťanstvom boli aj v bývalej Juhoslávii poznačené agresívnym vnímaním histórie.

Etnické priepasti medzi jednotlivými republikami, ale aj v jednotlivých republikách, boli príliš hlboké a historické príkoria sa vtedajšia vláda snažila prekonať prostredníctvom jednoty vyjadrenej juhoslovanským občianstvom. Opierala sa o ideu juhoslovanstva, ktorej korene siahajú do 19. storočia a opätovne sa oživila najmä po roku 1929. Nosným zjednocujúcim prvkom pri presadzovaní tejto myšlienky bola jazyková blízkosť srbského, chorvátskeho a slovinského etnika. Táto koncepcia však narazila na odpor „nesrbských“ etnických komunít, ktoré bojovali na obranu svojej národnej individuality a za zachovanie svojho kultúrneho dedičstva. Obávali sa z presadzovania srbskej

hegemónie v tejto paradoxnej etnickej konštrukcii (Pirjevec, 2000). Pred rozpadom Juhoslávie sa k juhoslovanskej národnosti hlásilo niečo viac ako 300 tisíc obyvateľov krajiny (Baar, 2002), čo je možné považovať za neúspech tejto myšlienky.

S ideou juhoslovanstva bola spájaná aj diskusia o existencii jednotného srbskochorvátskeho (chorvátskosrbského) jazyka. Snahy o prepojenie srbského a chorvátskeho jazyka a hľadanie spoločných znakov a rysov skončili obdobne neúspechom. Po rozpade Juhoslávie sa zdôrazňoval rozdiel medzi oboma jazykmi a naopak, hľadali sa rozdiely a odlišné rysy týchto jazykov. Oba jazyky boli vyhlásené za samostatné. Tejto tendencii sa chopili aj Bosniaci v Bosne a Hercegovine, ktorí pôvodný variant srbochorváčtiny doplnili radom turkizmov a arabizmov a označili ho za bosniacký jazyk (Baar, 2002).

Srbskí nacionalisti na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia s obľubou oživovali ideu Veľkého Srbska. Radi poukazovali na svoju históriu zdôrazňujúc dlhoročný údel Srbov hájiť byzantský historický odkaz a bojovať proti katolizácii, islamizácii či germanizácii (Ištók, 2005). Chorváti naopak odmietali svoje priradenie k Balkánu a zdôrazňovali svoju kultúrnu odlišnosť v orientácii na strednú Európu. Pri oživovaní ideu Veľkého Chorvátska poukazovali na svoj odveký údel postavenia pohraničného národa latinskej civilizácie, ktorý ochraňuje civilizovanú Európu pred „balkánskou Áziou“ (Weithmann, 1996).

Obzvlášť Srbi a Chorváti po roku 1990 obnovovali svoje národné mýty a zdôrazňovali svoje martýrske dejiny, pričom sa často uchýľovali k ich patričným modifikáciám. S obľubou sa využívali udalosti v rokoch 1941 až 1945. Srbi označovali Chorvátov za „fašistov s neukojiteľnou chuťou po vraždení“, Chorváti zas Srbov považovali za „krvilačných skalných komunistov“ (Ištók, 2005).

Rozpory medzi Srbmi, Chorvátmi a Albáncami sa premietali a dodnes premietajú aj do teritoriálnych sporov. Teritória nacionalistami prezentovaných ideu Veľkého Srbska a Veľkého Chorvátska totiž vzájomne radikálne spochybňujú oprávnenosť užívania časti či dokonca celého územia protistojacej strany a pritom idea Veľkého Albánska má tiež do istej miery územné nároky vo vzťahu k územiu bývalej Juhoslávie. K „teritoriálnemu stretu“ Srbov a Chorvátov napríklad dochádzalo na území Bosny a Hercegoviny. Možnosť dosiahnutia konsenzu a tým aj rozšírenia oboch štátov takmer vyústila do dohody o rozdelení Bosny a Hercegoviny medzi Srbsko a Chorvátsko v rokoch 1993 až 1995. Až podpis Daytonskej mierovej dohody tomuto zabránil. Pritom táto myšlienka má stále svojich zástancov na srbskej i chorvátskej strane (Ištók, 2005). Aj tu vidieť konsekvencie názoru prečo nie je možné Bosnu a Hercegovinu považovať za plne suverénny štát ale za medzinárodný protektorát moderujúci mierovú koexistenciu dvoch entít a troch etníc (Stojar, 2011).

Medzi jednotlivými skupinami žijúcimi na území bývalej Juhoslávie pravdepodobne prevážila výrazná etnická nevraživosť. Tú podnecovalo hneď niekoľko faktorov. Medzi nimi bol zďaleka najvýraznejší fakt, že boli odchované na stáročia vzájomných konfliktov. Ako Kazanský a Ivančík uvádzajú „príčinou etnických konfliktov je pretrvávajúca a eskalujúca etnická nenávisť alebo dávne krivdy, ktoré sa aktér konfliktu usiluje napraviť“ (Kazanský – Ivančík, 2015, s. 146). Pritom, národy žijúce v západnej časti Balkánu sú veľmi hrdé a nekompromisné a často sa vo svojej hrdosti opierajú o kontroverzné historické podklady. Vo všeobecnosti sme sa často v tejto časti Európy mohli stretnúť s manipuláciou kolektívnej pamäti verejnosti, kedy sa politickí predstavitelia odvolávali na prekrútené historické fakty.

Huntington (2001) zastáva názor, že krvavá vojna v bývalej Juhoslávii nebola iba vojnou medzi komunitami či etnickými skupinami, aj keď na základe vysokej miery násillia či ideologickej rozpoltenosti by sme tak mohli usudzovať. Ozbrojený konflikt na juhoslovanskom území jednoznačne zaraďuje medzi tzv. „vojny na zlomových líniách“.

Je nepochybné, že etnická a náboženská rôznorodosť obyvateľstva Juhoslávie výrazne prispela ku krvavým konfliktom na jej území v závere jej existencie. Tvrdiť však, že sa rozpadla len v dôsledku konfliktov spôsobených etnickými a náboženskými rozdielmi by bolo viac než nepresné.

2.2 Politický systém a administratívne členenie štátu

Do roku 1963 bol štát rozdelený na šesť ľudových republík: Slovinská ľudová republika, Chorvátska ľudová republika, Ľudová republika Bosna a Hercegovina, Srbská ľudová republika (s Vojvodinským autonómnyim krajom a špeciálnou oblasťou Kosovo-Metohija), Macedónska ľudová republika a Čiernohorská ľudová republika. Od roku 1963 bol štát organizovaný ako socialistická federatívna republika. Ľudové republiky boli premenené na socialistické republiky (mali väčšie právomoci), pričom v rámci Srbska existovali ešte (v tejto podobe od roku 1968/1974) „socialistické autonómne kraje (pokrajiny)“ Kosovo a Vojvodina.

Príčiny rozpadu Juhoslávie je potrebné okrem iného hľadať aj v politickom systéme, ktorý sa počas rokov existencie tohto štátneho útvaru síce menil, ale ani v jednej podobe nedokázal eliminovať etnické napätie či dosiahnuť porozumenie medzi národmi, ktoré by spočívalo v rozumnom kompromise. Už od svojho vzniku v prvej polovici 40. rokov budovala Juhoslávia ako socialistická krajina koncept občianskeho štátu, v ktorom sa obyvatelia mali v prvom rade cítiť ako obyvatelia Juhoslávie a až v druhom rade ako Srbi, Chorváti či Slovinci. Bolo to spôsobené najmä ideologickými dôvodmi, kedy socializmus ako univerzálna ideológia mal potlačiť nacionalizmus jednotlivých národov a taktiež pri národnej koncepcii štátu vo federácii piatich národov by sa mohlo objaviť priveľa odstredivých faktorov schopných spôsobiť rozpad Juhoslávie (Shoup, 1963).

Obyvatelia jednotlivých juhoslovanských celkov už ale mali vytvorenú svoju vlastnú dlhoročnú historicko-teritoriálnu identitu, ktorá bola navyše posilnená etnickými a náboženskými prvkami. Centralizovaný juhoslovanský štát sa snažil túto silnú identitu potlačiť. Môžeme povedať, že juhoslovanský štát integroval do jedného štátno-politického celku územné teritória, ktoré boli na úplne odlišnom ekonomickom i spoločenskom stupni rozvoja. Navyše to boli územia s výrazne rozdielnymi tradíciami, hospodárskou, spoločenskou, kultúrnou aj politickou štruktúrou.

Multietnická Juhoslávia sa počas svojej existencie musela vysporiadať najmä s problematikou inštitucionálneho zriadenia. Chorváti a Slovinci preferovali utvorenie konfederácie, prípadne federálneho zväzku, ktorý by sa skladal aspoň z piatich celkov, a to z dôvodu aby Srbi boli v menšine. Srbi sa zas pokúšali presadiť svoje centralistické tendencie. Za pomerne úspešné obdobie z hľadiska národnostnej politiky možno označiť obdobie po druhej svetovej vojne, kedy sa darilo udržať stabilitu v medzietnických vzťahoch. Z veľkej časti to bolo spôsobené vládou Josipa Broza Tita, ktorý pôsobil ako spojovací článok federácie a tiež komunistickým režimom, ktorý potláčal všetky prejavy nacionalizmu považované za prostriedok destabilizácie štátu.

Prechodné hospodárske úspechy v 50. a 60. rokoch na istý čas odsunuli národnostné problémy do úzadia. Etnické rozpory medzi jednotlivými republikami však boli iba zakonzervované a už v roku 1967 sa vydaním deklarácie požadujúcej samostatnosti spisovnej chorvátčiny objavili prvé známky možných problémov (Pelikán, 1996). Následne v roku 1968 došlo k vlne nepokojov v Kosove, kde predstavitelia albánskej menšiny požadovali vytvorenie zväzovej republiky. Úloha jednotlivých republík sa postupne začala dostávať do popredia a komunistické vedenie štátu sa snažilo riešiť situáciu reformou politického systému. Zlom nastal v roku 1974, kedy bola prijatá nová ústava, ktorá umožňovala jednotlivým republikám dosiahnuť vyšší stupeň autonómie. Vytvorením širokej autonómie v Kosove sa nespustila len etnická mobilizácia Srbov, ale aj ostatných národností naprieč celou Juhosláviou.

Posledným a najvýznamnejším faktorom, ktorý ovplyvnil transformáciu Juhoslávie z občiansky koncipovaného štátu na združenie národne koncipovaných štátov a zároveň narušil krehkú rovnováhu medzi štátotvornými národmi bola smrť Josipa Broza Tita. Ústava z roku 1974 sa ukázala byť nefunkčnou a výrazne obmedzovala schopnosť orgánov federácie zabrániť procesu dezintegrácie štátu. Separatistické tendencie jednotlivých štátov vyústili do série vyhlásení o nezávislosti a po rozpade celoštátnej komunistickej strany, ktorá predstavovala integrujúci prvok juhoslovanského priestoru už nebolo pochýb o tom, že Juhosláviu nebude možné udržať jednotnú. Protichodné predstavy o usporiadaní štátu sa tak napokon stali významným faktorom, ktorý prispel k rozpadu Juhoslávie.

2.3 Demografické zmeny

Zložité procesy, ktoré viedli ku konfliktom v bývalej Juhoslávii, majú množstvo príčin a tiež veľa východiskových bodov. Za príčinu bojov medzi Srbmi a Chorvátmi v žiadnom prípade nemožno označiť demografický faktor, pretože tieto dva národy vedľa seba žili v mieri až do začiatku druhej svetovej vojny. Aj v tomto prípade sa však nejednalo o narušenie demografickej rovnováhy. K zásadnej demografickej zmene však došlo v Kosove.

Kosovo, ako autonómna provincia v Srbskej republike, malo de facto rovnaké právomoci ako všetkých šesť juhoslovanských republík – okrem práva vystúpiť zo zväzku republík. V roku 1961 tvorili moslimskí kosovskí Albánci až 67% populácie Kosova, pričom pravoslávni Srbi len 24%. Albánci mali v tom období najvyššiu mieru pôrodnosti v Európe a tak sa čoskoro stalo Kosovo najhustejšie zaľudnenou oblasťou Juhoslávie. V osemdesiatych rokoch malo takmer 50% Albáncov menej ako 20 rokov, v dôsledku čoho začali Srbi za pracovnými príležitosťami z Kosova odchádzať. V roku 1991 tak tvorili moslimovia až 90% populácie Kosova (Magaš, 1993).

Koncom 80. rokov prišli Albánci pod vplyvom zmeny demografickej rovnováhy s požiadavkou, aby Kosovo získalo štatút juhoslovanskej republiky. Proti tomu sa ostro postavili Srbi, ale aj juhoslovanská vláda, a to kvôli obavám, že ak by Kosovo získalo možnosť vystúpiť z federácie, okamžite by sa pripojilo k Albánsku. Kritická situácia kosovských Srbov našla odozvu v celom Srbsku, čo vyústilo k prijatiu deklarácie, ktorú v roku 1986 podpísalo 200 popredných srbských intelektuálov, politických činiteľov, cirkevných predstaviteľov ale aj armádnych dôstojníkov. Deklarácia požadovala, aby vláda prijala rázne opatrenia na zastavenie genocídy páchanej na Srboch v Kosove. Aj keď pojem „genocída“ možno v tejto súvislosti označiť za prehnaný, faktom zostáva, že v tomto období boli albánski nacionalisti zodpovední za viacero násilných útokov voči Srbom a tiež za ničenie srbského majetku (Mojzes, 2016). Toto všetko prispelo k vzostupu srbského nacionalizmu.

Obavy Srbov, vyvolané zvyšujúcim sa počtom Albáncov, sa ešte prehĺbili s demografickými zmenami v Bosne a Hercegovine. V tejto krajine tvorili Srbi v roku 1961 až 43% populácie, pričom Bosniaci 26%. O tridsať rokov neskôr bol tento pomer takmer opačný – Srbi tvorili 31% a Bosniaci 44%. Chorvátska populácia v priebehu týchto rokov poklesla z 22% na 17%. Etnická expanzia jednej skupiny tak viedla k etnickým čistkám páchaným druhou skupinou. Zmeny v demografickej rovnováhe a vysoký počet mladých ľudí, ktorí presiahol viac ako 20% populácie napokon viedli k mnohým medzicivilizačným konfliktom na konci dvadsiateho storočia (Huntington, 2001).

2.4 Ekonomický systém

Skôr ako sa Juhoslávia začala rozpadáť politicky, bol tu evidentný ekonomický a hospodársky rozpad. V 80. rokoch poklesol životný štandard obyvateľov o závažných 40%, inflácia sústavne narastala, podniky vstupovali do štrajkov a krajina sa prepadávala do čoraz väčšej krízy.

Výrazným činiteľom, ktorý veľkou mierou prispel k rozpadu bývalej Juhoslávie boli regionálne ekonomické rozdiely, ktoré sa vytvárali či už pred jej vznikom alebo aj počas jej existencie. Juhoslávia tak, aj napriek dlhoročnému úsiliu vlády, tvorila výrazne heterogénny ekonomický celok, ktorý sa skladal z regiónov na rozličnej ekonomickej úrovni. To vytváralo negatívne vzťahy medzi vyspelejšími a zaostalejšími oblasťami krajiny. Najrozvinutejšou republikou bývalej Juhoslávie bolo Slovinsko, ktoré sa takmer z jednej tretiny podieľalo na vytváraní juhoslovanského hrubého domáceho produktu, i keď Slovinci tvorili sotva desatinu obyvateľov Juhoslávie. Slovinsko bolo osemkrát vyspelejšie ako najzaostalejší federálny subjekt – autonómna oblasť Kosovo (Ištok, 2005).

Vnútorne rozpory v krajine, ktoré súviseli najmä s realizáciou regionálnej politiky zameranej na pomoc zaostalým oblastiam, sa počas povojnového obdobia stále viac vyhrocovali. Republiky, ktoré boli ekonomicky zaostalejšie a menej rozvinuté kritizovali centrálnu vládu za nepostačujúcu rozvojovú pomoc, a naopak krajiny ako Slovinsko či Chorvátsko poukazovali na neefektívne a zbytočne vysoké investície do neperspektívnych rozvojových projektov. Príkladom bola výstavba železničnej trate Beograd – Bar, ktorá spájala vnútrozemie Srbska a pobrežie Jadranu. Jej výstavba totiž neznamena

hospodársky rozvoj priľahlých rozvojových oblastí, iba zlepšila geopolitickú situáciu Srbska, nakoľko Srbsko nemalo prístup k moru.

V rámci ekonomického systému nemožno opomenúť ďalší dôležitý fakt, ktorým bolo nehospodárne prerozdeľovanie federatívneho rozpočtu, ktoré bolo chápané ako nevýhodný ekonomický systém. Množstvo obyvateľov ho vnímalo ako nespravodlivý a už koncom 60. rokov sa začali v jednotlivých častiach krajiny búriť a dožadovať sa spravodlivejšej samosprávy i samotného hospodárskeho modelu. Ako Ištók uvádza „kým Slovinsko a Chorvátsko sa jednoznačne orientovali na trhovú ekonomiku a privatizáciu, Srbsko a Čierna Hora sa snažili udržať prežitý ekonomický systém, známy ako juhoslovanský model socializmu“ (Ištók, 2005, s. 65).

Ekonomické regionálne rozdiely síce na prvý pohľad nepôsobili ako významný rizikový faktor, podnecovali však vzájomnú nevraživosť medzi jednotlivými republikami. Obyvateľstvo ekonomicky málo vyspelých oblastí sa cítilo byť zanedbávané. Naopak obyvateľstvo najvyspelejších častí Juhoslávie (Slovinsko a Chorvátsko) poukazovalo na nehospodárne či nespravodlivé prerozdeľovanie federatívneho rozpočtu. To bolo chápané ako nevýhodný ekonomický systém, nanútený centralistickými silami, ktoré ovládali Srbi. To postupne prispelo k rozbitiu krehkej jednoty. V bývalej Juhoslávii totiž medzi sebou jednotlivé republiky nesúťažili iba o ekonomické zdroje, ale aj o kontrolu štátnych inštitúcií či obsadenie pozícií v štátnej správe. Riziko konfliktu by v takýchto prípadoch výrazne pokleslo, ak by mali jednotlivé skupiny rovnaký prístup ku kontrole štátnej moci a bola by udržiavaná rovnováha zastúpenia vo vládných štruktúrach.

ZÁVER

Môžeme teda konštatovať, že za rozpadom Juhoslávie bolo viacero faktorov, ktoré spoločne prispeli až k vypuknutiu ozbrojeného konfliktu. Je ťažké jednoznačne určiť, ktorý z faktorov ovplyvnil rozpad tejto krajiny v najväčšej miere. Aj napriek etnickým, náboženským či ekonomickým rozdielom, ktoré stáli v ceste jednotnej Juhoslávii, môžeme pozorovať v určitých obdobiach známky stability a súdržnosti jednotlivých republík. Za výrazný integračný činiteľ možno považovať osobnosť Josipa Broza Tita, ktorý svojou charizmou a mocou dokázal udržať Juhosláviu v duchu myšlienky „jednoty a bratstva“. Okrem toho na istý čas spájala obyvateľov Juhoslávie aj obava zo zahraničnej intervencie Sovietskeho zväzu kvôli nezávislej politike juhoslovanskej komunistickej strany.

Tak ako pri vzniku tohto štátneho útvaru zohrali svoju úlohu vonkajšie zahraničné faktory, bolo tomu tak aj pri jeho rozpade. Oslabenie a následný rozpad Sovietskeho zväzu spolu so zvrhnutím totalitných režimov vo východnej Európe spôsobili stratu ideologickej základne juhoslovanského komunistického režimu. Taktiež hospodárska kríza spôsobená obmedzením ekonomickej pomoci zo strany Západu sa stala jedným z katalyzátorov vnútorných rozporov.

V období nového globálneho mocenského usporiadania bola Juhoslávia sužovaná krvavým konfliktom, ktorý zabrzdil akýkoľvek rozvoj v politickej, ekonomickej či sociálnej oblasti. Juhoslávia tak nebola schopná zaradiť sa do novoutvoreného systému mocenskej rovnováhy a len vďaka intervencii západných mocností sa podarilo Daytonskou mierovou zmluvou ukončiť konflikt. V 90. rokoch tak bolo vytvorených päť nových národných štátov s pomerne krehkou stabilitou a definitívne sa potvrdilo, že juhoslovanský priestor sa do demokratickej Európy môže integrovať len prostredníctvom dezintegrácie do viacerých malých národných štátov.

Pri integrácii do európskych a severoatlantických štruktúr sa najďalej dostalo Slovinsko a v ďalšom poradí Chorvátsko. Snahy ostatných častí rozpadnutej Juhoslávie zatiaľ korunované úplným či čiastočným úspechom neboli aj keď niektoré z nich vyvinuli značné úsilie. Macedónsko bolo ochotné zmeniť svoj názov na Severné Macedónsko či obyvatelia Čiernej Hory volili radšej samostatnú cestu do Európy než ako súčasť Srbska. Komplikovaná situácia panuje v Srbsku, ktoré má naďalej nevyriešené vzťahy s Kosovom, značné ťažkosti s regiónom Sandžak na juhu ale aj isté ťažkosti s Vojvodinou na severe. Azda najzložitejšia situácia prevláda a dá sa predpokladať, že aj naďalej bude prevládať v Bosne a Hercegovine.

LITERATÚRA

- Baar, V. (2002): *Národy na prahu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus?* Šenov u Ostravy : Tilia. 415 s.
- Cornell, S. E. (2002). *Autonomy & Conflict: Ethnoterritoriality & Separatism in the South Caucasus - Cases in Georgia*. Uppsala : Department of Peace & Conflict Research. 248 s.
- Huntington, S. P. (1972). *Civil Violence and the process of development*. In: *Civil violence and the international system*, Adelphi Paper no.83, s. 1-15.
- Huntington, S. P. (2001). *Střet civilizací*. Praha : Rybka Publishers. 447 s.
- Ištok, R. (2005). *Juhoslovanská kríza. Slovania proti Slovanom*. In: *Fenomén slovanstva II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis*. Prešov : FF PU. s. 63-82.
- Ivančík, R. (2012). *Teoreticko-metodologický pohľad na bezpečnosť*. In: *Krízový manažment* 1/2012, s. 5-14. ISSN: 1336-0019
- Kazanský, R., Ivančík, R. (2015). *Teoretické východiská skúmania konfliktov*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo UMB – Belianum. 228 s.
- Keys, A. B. Jr. (1991). *A Time of Transition for Religion in Yugoslavia*. In: *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Newberg : George Fox University. Volume 11. Issue 3. Article 1. ISSN: 1069-4781
- Magaš, B. (1993). *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Breakup 1980 - 92*. London : Verso. 366 s.
- Melichárek, M. (2012). *Kosovo v osmanských rukách – počiatky konca srbskej provincie?* [online]. [cit. 2020-09-06]. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/259003971_Kosovo_v_osmanskych_rukach_-_pociatky_konca_srbskej_provincie_Kosovo_in_Ottoman_hands_-_beginning_of_the_end_of_Serbian_province>
- Michela, M. (2003) *Teroristi pri moci*. [online]. [cit. 2020-09-06]. Dostupné na internete: <<http://www.historiarevue.sk/historia-2003-03/ustasa.htm>>
- Mojzes, P. (2016). *Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans*. London : Bloomsbury. 288 s.
- Pelikán, J. (1996). *Jihoslovanská krize: Kořeny a souvislosti*. Praha : Univerzita Karlova. 118 s.
- Pirjevec, J. (2000): *Jugoslávie 1918 – 1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Praha, Argo. 537 s.
- Shoup, P. (1963). *Yugoslavia's national minorities under communism*. In: *Slavic Review* Vol.22, No. 1, s. 64-81.
- Smejkalová, V. (2007). *Problematika tzv. Novopazanského sandžaku*. In: *Současné Srbsko – politika, kultura, Evropská unie*. Brno : Historický ústav Akademie věd České republiky. s. 125-135.
- Stojar, R. (2011). *Současná bezpečnostní situace na západním Balkáně*. In: *Bezpečnost v oblasti západního Balkánu z pohledu ČR*. Brno : Masarykova univerzita. s. 15-28.
- Šmíd, T. - Vaďura, V. (2007). *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury. 280 s.
- Weithmann, M. W. (1996). *Balkán. 2000 let mezi Východem a Západem*. Praha : Vyšehrad. 430 s.

Ivan Majchút, doc. Ing. PhD.

Katedra bezpečnosti a obrany, Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, Demänová 393, 031 01 Liptovský Mikuláš

e-mail: ivan.majchut@aos.sk

Tatiana Vaššová, Mgr.

externá doktorandka

Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, Demänová 393, 031 01 Liptovský Mikuláš

e-mail: vassova.tatiana@gmail.com
